

CELÂLEDDİN HÂRİZMŞAH'IN SON GÜNLERİ

Osman GÜRBÜZ^(*)

ÖZ

1224 yılında Hindistan'dan Kirman'a geçen Hârizmşahların son sultanı Celâleddin, buradan Azerbaycan'a ulaştı ve bölgedeki siyasi dağınıklığın yardımıyla kısa süre içerisinde devletini kurarak önemli bir güç haline geldi. Moğol ve Gürcülere karşı kazandığı zaferler, kendisini halkın gözünde kahramanlaştırmaya yetti; ancak Ahlât'ın fethi ve Müslüman yerleşim alanlarını yağmalaması, onun halkın gözünden düşmesine sebep oldu. Yassı çimen savaşında Selçuklu-Eyyûbî ittifakına karşı savaşı kaybederek bütün gücünü kaybetti. Bundan sonra toparlanma çabaları ve yeni ittifak arayışları hiçbir işe yaramadı. Kahramanlıklarla dolu hayatı 1231 yılında Meyyafarikîn (Silvan) dağlarında son buldu.

Anahtar Kelimeler: Celâleddin Hârizmşah, Moğollar, Meyyafarikîn, Ahlât, Ölüm.

ABSTRACT

Last Days of The Sultan of Hârizmşah Celâleddin

The last sultan of Hârizmşahs Celâleddin who went from India to Kirman in 1224, then reached Azerbaijan and had become a major force establishing the own state in a short time with the help of the political mess in the region. He won against the Mongols and Georgians, after these victories, he became a hero in the public eye; but after pillaging of the residential areas of Muslims and conquest of Ahlat, He lost his fame in public eye. He defeated Yassı çimen war against alliance of Seljuks-Ayyubid, thus He lost his all power. After that, His searches for recovery and getting new alliance did not work. His life full of success ended in Meyyafarikin(Silvan) mountains in 1231.

Keywords: Hârizmşah Celâleddin, Mongols, Meyyafarikin, Ahlat, Die.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Hârizmşahlar Devleti'nin son sultanı Celâleddin'in doğum tarihi hakkında kaynaklar suskundur. Babası Hârizmşah Muhammed, annesi Hint asıllı bir cariye olan Ay-Çiçek Hatundur. Hemen hemen bütün seferlerinde babasının yanından ayrılmayan Celâleddin, cesareti, cengâverliği ve başarılarıyla tanınıyordu. 1216 senesinde babası Hârizmşah Muhammed'in orduları Moğol hükümdarı Cengiz'in oğlu Cuci komutasındaki ordu karşısında kaybetmek üzereyken, sağ kanat komutanı Celâleddin sayesinde kurtulabilmişti¹. Şehzade Celâleddin, babasının hükümdarlığı esnasında bizzat kendisinin fethettiği Guriler ülkesinin baş şehri Gazne meliki idi.

Müslüman dünyasının yetiştirdiği sultanların en büyüklerinden biri olan Celâleddin², babaannesi Terken Hatun'un kendisine karşı çıkması sebebiyle veliaht tayin edilmemişti. Ancak yaklaşan Moğol tehlikesi hesapları alt üst etti; baba Hârizmşah Muhammed, ülkeyi ancak Celâleddin'in kurtarabileceğini düşünerek kendisini ölümünden kısa bir süre önce veliaht tayin etti. Fakat bu yeni atamadan memnun olmayan bazı Türk komutanları onu ortadan kaldırmak için Harezme'de kardeşleri Uzlağşah ve Akşah ile gizli bir plan üzerinde anlaştılar. Durumdan haberdar olan Celâleddin, süratle Horasan istikametine kaçarak kurtuldu. Yolda kendisini takip etmeye çalışan kardeşleri, Moğol birliklerinin ani baskısıyla öldürüldü; o ise kendisini bekleyen tuzak ve saldırıları atlatacak salimen Gazne'ye ulaşabildi.

Gazne halkı Moğol dehşeti karşısında önceden tanıdıkları Sultan etrafında toplanarak şiddetli saldırılar yaptılar. Pervan yakınlarında elli bin kişilik Moğol ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattılar. Bu büyük zafer, Celâleddin'e olan güveni artırırken o zamana kadar yenilgi yüzü görmeyen Moğolları şaşkına çevirmişti.³ Ne var ki bu zafer, ganimet paylaşımı esnasında komutanların birbirine düşmesiyle gölgelendi. Celâleddin, ordusunun dağılmasına yol açan kavgaları önleyebilmekte başarısız olunca, yanında az sayıda askerden başka kimse kalmadı.

Moğolların takibinden kurtulmak için Hindistan'a geçen Sultan, henüz ordusunu toparlayamamışken İndus nehri yakınlarında bizzat Cengiz komutasında 18.000 seçme askerden oluşan ani bir Moğol saldırısına uğradı.⁴ Sava-

1 Yinanç, Mükrimin Halil, "Celâleddin Harzemşah", *İA*, İstanbul, 1993, III, 49.

2 Deguignes, *Tarih-i Umumi*, çev. Hüseyin Cahid, İstanbul, 1924, IV, 112.

3 Barthold, Vassilij, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990, s. 466

4 Nesevî, Muhammed, *Siretü's-Sultan Celâleddin Menkubirri*, yay. Hafız Ahmed Hamdi, Daru'l-Fikir, Mısır, 1953, s.158.

şın kaybedileceğinin işaretleri ortaya çıkınca, hanımı, annesi ve yakınlarından oluşan bir grup kadının, Cengiz askerlerinin eline düşmektense bizi öldürün diye feryat etmeleri üzerine, onların boğulmalarını emretti. Yürekleri dağılayan bu elim musibetin verdiği ızdırapla ile saldırılarını sürdüren Sultan, düşman birlikleri üzerine son bir hücum yaparak atını hızla geri çevirdi ve düşmanların şaşkın bakışları arasında atıyla İndus nehri'nin coşkun sularına daldı (1221). Üzerine yöneltilen ok yağmurundan kurtularak kendisini karşıya atan Sultan, Hindistan'da üç yıla yakın bir süre kaldı. Bu coğrafyadaki ikameti esnasında bir yandan Hint racaları, diğer yandan bölgenin Müslüman emîrleriyle mücadelelerini aralıksız sürdürdü.

1224 yılında Hindistan'ı terk ederek İran'ın Kirman eyaletine geçti.⁵ Bir müddet burada eyalet valiliği yaptı, aynı yıl Fars eyaletine geçti. Burada Atabeg Zengi'nin kızıyla evlendi; daha sonra İsfahan ve Huzistan'ı kendisine bağlayan Celâleddin, kardeşi Gıyaseddin Pirşahı yenerek itaat altına aldı. Moğollarla mücadelesini sürdürmek üzere Halife Nasır'dan yardım için elçiler göndermesine rağmen halife bu talebi reddederek üzerine ordular sevk etti. Bunun üzerine Celâleddin Irak-ı Acem'i yağmaladıktan sonra Merağa'ya döndü.⁶

1225 yılında Azerbaycan atabeği olan Özbek'in kendisinden çekinerek şehri boşaltması üzerine Tebrizi ele geçirdi. Bu sırada Konya Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubâd ve Eyyûbî meliklerine mektuplar yazarak Moğollara karşı onların yardımını istedi. Keykubâd, Celâleddin'in teklifini çok olumlu karşılayarak memnuniyetini bildirdi. Gürcülerin İslam memleketlerine karşı artan saldırılarını gören Celâleddin, aynı yıl Gürcistan içlerine dalarak kraliçe Rusudan'ın birliklerini bozguna uğratarak yirmi bin civarında Gürcü askerini öldürdü.⁷ Onun Gürcistan'da olmasını fırsat bilerek ayaklanan Özbek Pehlivanı cezalandırmak üzere Tebriz'e döndü. Şehri itaat altına alarak Hatun'u Özbek'ten boşattırıp kendisi nikâhladı. Bundan sonra tekrar Gürcistan'a dönerek neredeyse bir asırdır elden çıkmış bulunan Tiflis'i yeniden ele geçirdi (1226)⁸. Fakat bu defa da Kirmanda Barak Hâcib ayaklanmıştı; Celâleddin hızla oraya ulaşıp ayaklanmayı bastırdı. Sultan 1227 yılında Gürcülerin Tiflis'te karışıklıklar çıkardığını haber alınca oraya ulaştı; Gürcüler şehri ateşe verip kaçmışlardı.

5 Nesevî, *a.g.e.*, s.160

6 İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahk. Ali Necib, Beyrut, 1989, XIII, 114.

7 İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, 114

8 Vardan, Vardabet, "Türk Fütuhâtı Tarihi", *Tarih Semineri Dergisi*, çev. Hrand Andreasyan, İstanbul, 1937, s. 224.

Aynı dönemde İsmaililerin Gence valisi emîr Orhan'ı öldürmeleri üzerine Sultan, onlar üzerine bir sefer düzenleyerek Alamut ve Kumis bölgelerini yakıp yıktı. Moğolların Ceyhun nehrini geçtiklerini haber alarak Damgan yakınlarında onları bozguna uğrattı. 1228 yılında Moğolların tekrar Ceyhun'u geçtikleri haberi kendisine ulaşınca, bütün kuvvetlerini toplayarak İsfahan yakınlarında onları karşıladı. Kardeşi Gıyaseddin'in hıyanetine rağmen Celâleddin, Moğolları bir kez daha bozguna uğrattı. Daha sonra Moğolların kurduğu pusuya düşerek ağır kayıplar verdi; ancak kısa süre içinde dağılan askerlerini yeniden bir araya getirip tehlikeyi atlattı.

Celâleddin bundan sonra gayretlerini Azerbaycan ve Gürcistan üzerinde yoğunlaştırdı, bölgede önemli başarılar gerçekleştirdi (1229). Onun Moğollar ve Gürcülere karşı kazanmış olduğu zaferler, Müslüman dünyasında büyük sevinç ve memnuniyetle karşılandı. Özellikle her iki tehlikenin tehdidi altında bulunan Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesinde yaşayan Müslümanlar arasında adı efsaneleşti.

Kazananın Kaybettiği Kuşatma: Ahlât Muharasası

Celâleddin Hârizmşah geniş kesimler tarafından sevmekle birlikte kendisi ve askerlerinin halka karşı davranışları zaman zaman önemli rahatsızlıklara ve nefrete dönüşebiliyordu. 1226 yılında Sultan, Malazgirt yoluyla Ahlât'a ulaştı; kentin varoşlarında meydana gelen savaşlarda halk büyük zararlara uğradı. Mallar yağma edilirken kadınlar esir alındı. Harezm askerlerinin aynı yıl Erzurum, Bingöl ve Diyarbakır bölgelerine yaptıkları yağma akınları, bu yörelerde yaşayan ahali arasında tepkilere yol açtı; halkın bir kısmı onların zulümlerinden kaçarak Suriye taraflarına göç etti. Doğal olarak Celâleddin'e karşı beslenen sevgi ve saygı yerini kin ve düşmanlığa bırakmaya başladı. Çünkü kendisi zalimce davranıyor, askerleri halkın malına karşı açgözlülük ediyorlardı.⁹ Onun Anadolu Türkleri arasında korkuyla karışık bir sevgiyle değerlendirilmesini bu tehditkâr tutumuna bağlayabiliriz.¹⁰

Sultan Celâleddin 1229 yılının Ağustos ayı sonlarında Ahlât'ı beşinci kez yeniden kuşattı. Ahlât bölgesi sahibi Eyyûbî Melik Eşref, kuşatmadan bir süre önce burada komutanlık yapan Hacib Ali'yi görevden alarak yerine İzzeddin Aybek'i tayin etmiş; yeni komutan eskisini öldürmüştü. Kuşatma devam ederken önemli siyasi gelişmeler ortaya çıkmış, Amid ve Mardin Artuklu emîrlерinin yanı sıra Erzurum Selçuklu emîri Rükneddin Cihanşah da Celâleddin'in saflarına geçmişti.

9 İbn Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulvahid, *el-Kâmil fi' t-Tarih*, Daru Sadr, Beyrut, tsz. XII, 471.

10 Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, 3.baskı, İstanbul, 1994, s. 37.

Diğer yandan şimdiye kadar Sultanla yakın dostluk ilişkilerini devam ettiren Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubâd, gelişmelerden rahatsızlık duyarak kuşatmanın tehlikelerine dikkat çekmiş; ama Celâleddin'e söz dinletememişti. Keykubâd, başkalarının kışkırtması ve teşvikleriyle girilen Ahlât kuşatmasının yanlış olduğunu, kendisine yakışanın Müslümanlarla değil inançsızlarla mücadele etmesi gerektiğini, Moğollara barışçı yollardan, hediye ve alttan alarak yaklaşılmasını öğütlüyor; İslam dünyasının ancak bu şekilde kurtulabileceğini belirtiyor ve üstü kapalı şekilde yaptıklarından dolayı kendisini kınıyordu.¹¹ Öte yandan Halife Ahlât kuşatmasının kaldırılması için Sultana çok değerli hediyeler göndererek talepte bulunmuş ancak isteği geri çevrilmişti.¹² Hârizmşah'ın söz dinlemez tavırları Selçuklu Sultanı Alaeddin'i Mısır Eyyübî sultanı Melik el-Kâmil ve kardeşi Melik Eşref ile yakınlaşma ve ittifaka sevk etti.

Van gölü kıyısında kurulan mancınıklarla surlar dövülerek kuşatma devam etmekteydi. Melik Eşref'in kardeşleri Takiyyüddin Abbas ve Mucirüddin Yakup'tan hoşlanmamakla birlikte Ahlât halkı sırf Hârizmşah'tan korktuklarından dolayı onlara yardım etmek zorunda kalmışlardı.¹³ Halkın sövüp saymasına aldırmayan Celâleddin, kış boyunca inatla kuşatmayı sürdürdü. Bağdat, Suriye ve Anadolu'dan gelip kuşatmanın kaldırılmasına gayret gösteren araçlar, amaçlarına ulaşamadılar.¹⁴ Muhasaranın uzun sürmesi sonucu şehirde yiyecek sıkıntısı baş gösterdi; halkın bir kısmı açlıktan kırıldı. Açlık sebebiyle halkın köpek, kedi, eşek, katır hatta fareleri avlayıp yediği haberleri yayılmaya başlamıştı. Bazıları açlık ve kıtlığın bu dereceye ulaşması karşısında başka çareleri kalmadığı için Celâleddin'den söz alarak kale kapılarını açtılar.¹⁵ Diğer bir rivayete göre ise, Azerbaycanda kendisine verilmesi vadedilen iktâ karşılığında İsmail Vanî isimli birinin hıyanetiyle kaleden ipler sarkıtılarak Harezmi askerler kaleye çekildiler ve astıkları bayrakları gören Ahlât halkı ümitsizliğe düşerek mücadeleyi bıraktılar (1230 Mayıs) .

Kalenin tesliminden sonra Ahlât halkının acınacak durumunu bize nakleden tarihçiler, Celâleddin'in bazı komutanlarının baskısıyla şehri üç gün

11 İbn Bibî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî Umûri'l-Alâiyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996, I, 381.

12 İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *el-İber ve Divânu'l-Mübteda ve'l-Haber*, Beytül-efkârî'd-devliyye, Riyad, tsz., s.1321

13 Abu'l-Ferec, Bar Hebraeus, *Tarih*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yay., Ankara, 1945, II, 527.

14 İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 487.

15 İbn Tağriberdî, Cemaleddin Yusuf, *en-Nücûmu'z-Zahire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire, 1982, VI, 273.

yağmalattığını haber verirler. Harezm askerleri, gizli ve gömülü eşyaların çıkarılması için halka işkence ediyorlar ve bazılarını öldürüyorlardı. Zehebî, “Celâleddin’in askerleri tatarların yaptığı gibi katliam yapıp esir aldılar, bunu halkın mallarına el koyma ve işkence takip etti” demektedir.¹⁶

On aylık uzun bir kuşatma sonunda Celâleddin’in eline geçen Ahlât şehri, elinde ancak üç ay kalabilmişti. Sultanın şehrin fethi dolayısıyla etraftaki melik ve hükümdarlara gönderdiği fetihnamelere bakıldığında onun övünç ve memnuniyeti görülse de bu kazancın kendisine neler kaybettiği gelişen olaylara biraz yakından bakılınca kolayca anlaşılacaktır. Bir kere onun Moğollar ve Gürcüler gibi İslam dünyasını tehdit eden iki düşmana karşı savurduğu kılıcı artık Müslümanların boyunlarına inmeye başlamıştı. Oysa Moğol tehlikesinin kapıları zorladığı bir dönemde bu davranış ona hem müttefiklerini kaybettirmiş hem de kendisine bağlanan umutları silip süpürmüştü.

Celâleddin’in Ahlât kuşatması İslam dünyasının büyük tepkisiyle karşılaşmış, harekâtın durdurulması için gelen aracılardan çabaları bir işe yaramamıştı. Doğal olarak bu inatçı tutum onun Müslüman dünyasıyla arasının açılmasına sebep olmuştu. Ayrıca Harezm askerlerinden yakın doğu halkının soğuma ve nefretine sebep olan bozgunculuk, yakıp yıkma, öldürme, soygun ve acımasızlıklar bütün çıplaklığıyla bir kez daha gözler önüne sarıldı.¹⁷ Açlıktan şehirdeki insanların böcek ve fareleri yemek zorunda kalmaları, şehrin düşüşü esnasında halkın bir deri bir kemik kalıp bir daha hayata dönemeyecek kadar perişanlıkları onlara karşı bir öfke ve nefret selinin kabarmasına yol açtı.¹⁸ Ahlât’ın ele geçirilmesi, onun için bir dönüm noktası oldu ve bundan sonra Celâleddin felaketten felakete uğrayarak bir daha kendini toparlayamadı.

Diğer yandan onu yere saran son darbeyi indirecek ittifak da bu olay sebebiyle ortaya çıkmıştı. Anadolu Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubâd ve Mısır Eyyübî hükümdarı el-Melik Kâmil, Celâleddin’in kendi ülkelerine karşı harekete geçmesinden endişe ederek güçlerini birleştirme yoluna gitmişlerdi. Bu ittifak ta Hârizmşah’ın sonunu hazırlamıştı.

Beklenmeyen Darbe: Yassı Çimen

Hârizmşah’ın ülkelerine saldırısını önlemek için güçlerini birleştiren Konya, Halep ve Suriye melikleri, kuvvet toplamak için harekete geçmişler, birbirlerine gönderdikleri elçilerin gidiş-gelişleri sıklaşmıştı.¹⁹ Diğer yandan

16 Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *İber fi Haberi men Gaber*, tahk. Muhammed Zağlûl, Beyrut, tsz., III, 198.

17 İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, VI, 321.

18 İbn Esîr, *a.g.e.*, XII, 472.

19 İbn Esîr, *a.g.e.*, XII, 489.

Erzurum Selçuklu meliki Rükneddin Cihanşah'ın Hârizmşah'ın elini çabuk tutması için ısrarları devam etmekteydi. Cihanşah, Eyyûbî ve Selçuklu kuvvetlerinin bir araya gelmeden önce onları ayrı ayrı kapana kısıtıp işlerini bitirmeyi öneriyordu.²⁰ Aralarında yaptıkları plana göre her ikisi de askerlerini alıp Harput'a varıp, orada beraberce Rum ve Şam meliklerini bekleyeceklerdi. Onlardan hangisi önce varırsa onu haklayacaklar sonra da diğerinin üzerine saldıracaklardı.

Hârizmşah'ın, hem Keykubâd'ın kuvvetlerini fazla önemsememesi hem hastalığı sebebiyle Rükneddin'in acele davranılması yolundaki tavsiyelerine aldırmış olduğu yoktu. Melik Eşref Şam ve Cezire askerlerini toplayıp Sivas'a vararak Alaeddin ile buluştu; Ahlâta doğru harekete geçmesine rağmen onlar hala Ahlâta bekliyorlardı. Hârizmşah biraz iyileşince, Erzincan istikametinde harekete geçtiler. Selçuklu ve Eyyûbî birleşik kuvvetlerinin Erzincan'a bağlı Akşehir'e ulaştıklarını haber alınca, Cihanşah'ın önerisiyle hızla hareket edip Yassı çimen mıntıkasına yerleşip çadırlarını kurdular.²¹ 1230 senesi Ramazan ayının 28. Günü iki ordu Yassı çimende karşı karşıya geldi. Melik Eşrefin askerleri zırh ve donanımlarıyla göz kamaştırırken, Hârizmşah birlikleri iyi okçularıyla dikkat çekmekteydi.

Gece karanlığında yolunu şaşırarak Selçuklu keşif birliği, Hârizmşah'ın ordusunun içine düşünce çok şiddetli çarpışmalar meydana geldi; öncü birlik kısmen kılıçtan geçirilerek geri kalan kısmı esir edildi. Ancak Selçuklu öncü birliğinin savaş esnasında ortaya koyduğu cesaret, kahramanlık ve savaş taktikleri Celâleddin'i şaşırtmış ve endişelendirmişti. Bu durumu müttefiki Cihanşah'a açınca, o, söz konusu birliğin çok özel, seçme bir birlik olduğunu ileri sürerek diğerlerinin böyle olamayacağını belirtti; Hârizmşah'ı rahatlatmaya çalıştı.²² Diğer yandan Hârizmşah'ın öncü birliği Alaeddin ve Eşrefin kuvvetlerince dinlenme esnasında ani bir baskınla yenilgiye uğratıldı. Bunun ardından Harezmlilere ait ikinci birlikte darmadağın edildi.

Celâleddin'in sağ kanadına yüklenen Selçuklu ve Eyyûbî askerleri burayı çöktürünce, Kemaleddin Kâmyar ve melik Gazi sol kanada hücum ettiler. Ayrıca bir tepenin arkasına yerleştirilen mancınık ve çarklar durmaksızın ok ve nefit fırlatmaktaydı. Savaşta geçici üstünlük ve yenilgiler olmakla birlikte üçüncü gün sonunda gülen taraf Keykubâd-Eşref ittifakıydı.²³ Aybek ed-Devdârî ise, savaş günü ortalığı kaplayan bir sis tabakasının, kaçışan Harezmlilere ait

20 Nesevî, *a.g.e.*, s. 231.

21 İbn Bibî, *a.g.e.*, I, 394.

22 İbn Bibî, *a.g.e.*, I, 396.

23 İbn Esîr, *a.g.e.*, XII, 490.

kerlerinin yollarını şaşırıp Selçuklu-Eyyübî askerlerinin ortasına düşmelerine yol açtığını, bu sebeple kayıplarının arttığını, vadilerin öldürülen askerlerle dolduğunu, Harezmi askerlerinin tüm ağırlıklarının ele geçirildiğini belirtmektedir.²⁴ Bozguna uğrayan Harezmi askerlerinden birçoğu kaçış yolları üzerindeki uçurumlara yuvarlanarak hayatlarını kaybetmişlerdi.

Nafle Çabalar

Celâleddin savaşı kaybedince perişan bir halde Malazgirt yoluyla Ahlât'a ulaştı. Orada Eşref'in hanımı Gürcü Hatun, Sultanın kardeşi ve kendisine ait ne varsa alarak Erciş'e geldi. Eşref kendisini Hoy şehrine varıncaya kadar bir süre kovaladı; sonra ikisi arasındaki mektuplaşmalar aracılığıyla anlaşma sağlandı, varılan anlaşma gereğince taraflar sahip oldukları ülkelerle yetinecek, Hârizmşah, elindeki esirleri serbest bırakacaktı.²⁵

Celâleddin Azerbaycan'da kalacağı kısa süre içerisinde Yassı çimende uğramış olduğu kayıpları olabildiğince telafi edip dağılan askerlerini yeniden toparlamayı umuyordu. Fakat Tatarların yaklaşmakta olduğunu öğrenince bütün hesapları alt üst oldu. Onun Erzincan dolaylarında uğradığı yenilgi, vakit geçirilmeden İsmailîler tarafından Moğollara bildirilmiş, Celâleddin'in içinde bulunduğu dağınıklık ve perişanlık etraflıca anlatılarak, ona saldırmak için çok uygun bir fırsatın kaçırılmaması belirtilmişti. Oysa bundan önce Hârizmşah'ın varlığı sebebiyle Moğollar ancak çok küçük gruplar halinde baskınlar yapıp hızla Maverâünnehir ve Harezmi'deki üslerine dönüyorlardı. Şimdi artık Celâleddin yenilmiş, Moğollarla İslam dünyası arasındaki set yıkılmış, izlediği politikalar sebebiyle İran ve Batı Asya'da yönetim mevkiinde bulunan bütün melik ve sultanlarla arası açılmış olduğu için kimseden yardım alma şansı kalmamıştı.²⁶

İsmailî öncülerinin, kendilerinin Celâleddin'e saldırmasını bildiren mektuplarını alan Moğollar hiç vakit geçirmeden batıya doğru hareket ederek Rey, Hemedan ve bu iki şehir arasına kalan bölgeleri istila edip Azerbaycan'a yöneltiler.²⁷ Sultan daha önce yaklaşan düşmandan haber getirmek üzere cesur savaşçılarından birinin komutasında hazırladığı keşif kolunu Irak taraflarına göndermiş, bunlar Zencan ve Ebhur arasında yer alan Merc-i Şirvan'a varınca Moğol öncülerıyla karşılaşmışlar, aralarında meydana gelen çarpışmalarda keşif kolunun komutanı hariç diğer on dört asker tamamen kılıçtan geçiril-

24 Devâdârî, Ebîbekr b. Abdillâh b. Aybek, *Kenzü'd-Dürrer ve'l-Cami'u'l-Gurer*, Kahire, 1982, VII, 301.

25 Devâdârî, *a.g.e.*, VII, 301.

26 İbn Esîr, *a.g.e.*, XII, 496.

27 İbn Esîr, *a.g.e.*, XII, 496.

miş, komutan bu üzücü haberle tek başına Tebriz'e dönmüştü. Oysa Sultan onların kış boyunca Irak da kalıp ancak baharda Azerbaycan'a saldıracaklarını düşünüyordu. Bu ani haberi alınca Tebriz'i tek ederek hızla Mukan'a hareket etmek zorunda kaldı; zira askerlerinden bir kısmı orada kışlak için bulunmaktaydılar.²⁸ Ailesi ve yakınlarının en kısa sürede müstahkem bir kaleye ulaştırılmasını temin için görevlendirme yapan Sultan, Tebriz'i de bir grup askeriyle birlikte vezir Şerefü'l-Mülk'ü bırakmıştı. Mukan'a hareketinde yanında Melik Adil'in oğlu Mucirüddin Yakub bulunmaktaydı. Onun yanından kaybolduğu zamanlarda, ülkesinin elinden gidip saltanatının sonunun gelmekte olduğunu anlayan Sultanın gözyaşları yanaklarını ıslatmaktaydı. Ailesi ve yakınlarından ayrılarak kendilerini düşman tehlikesine maruz bırakmak, hüznünü daha da artırmaktaydı.²⁹

Yol üzerinde Arminan denilen köye varınca bir süre istirahat eden Sultan, cebinden çıkardığı bir mektubu kâtibine vererek okumasını istedi. Mektubu Zencan sınırında Belek şehri valisi gönderiyor ve o mıntıkada görülen Moğolların sayısının yaklaşık yedi yüz civarında olduğunu bildiriyordu. Bu habere sevinen Sultan, kısmen hafiflemişti. Kâtibi ona, Moğolların sayısının bu kadar az olamayacağını, bunların öncü birlikleri olup asıl kuvvetlerinin arkadan gelebileceğini söyleyince, bundan rahatsız olarak, onlar bize yedi yüz değil yedi bin kişilik öncü birlik gönderirler, dedi.³⁰ Mukan'a varınca askerlerin toplanması için adamlar gönderdi, düşman haberlerini öğrenebilmek için keşif kolları çıkardı; kendisi ise yakınlarının oluşturduğu bin kişilik bir kuvvetle avlanmaya başlamıştı. Henüz askerlerin toplanmasına vakit kalmadan Moğol baskını gerçekleşti. Atını Aras nehrine doğru süren Sultan, düşmanlarına nehrin geçip Gence'ye doğru gittiği izlenimini vermek istiyordu; fakat buradan kıvrılarak Azerbaycan'da avlaklarının çokluğuyla bilinen Mahan ovasına vararak orada kışı geçirdi.³¹

Moğollar Azerbaycan'da şehir ve köyleri yakıp yıkarak ahalisinden ele geçirdiklerini katlettiler. Celâleddin'in ne onlarla karşılaşabilecek ne de onları ülkesinden uzaklaştırabilecek gücü kalmıştı; üstelik beraberinde bulunan askerler birbirlerine düşmüşler, veziri böyle kritik bir zamanda çok sayıda askerle kendisini terk etmişti.³² Hatta vezir, Mukan baskınından sonra Sultanın Hindistan'a kaçacağını hesaplayarak planlarını buna göre yapıp kendisine is-

28 Zehebi, *a.g.e.*, III, 199

29 Nesevî, *a.g.e.*, s. 351.

30 Nesevî, *a.g.e.*, s. 351.

31 Nesevî, *a.g.e.*, s. 356.

32 İbn Esîr, *a.g.e.*, XII,497.

yan bayrağını çekmiş, etraftaki meliklerle yazışarak Azerbaycan ve Arran'ın kendisine verilmesi karşılığında onların hâkimiyetlerini tanıyacağını bildirmişti. Sultan ise ona aldanmamaları için melik ve yöneticilere mektuplar göndermekteydi.³³

Azerbaycan'da kendilerine karşı önce direnmek isteyen sonra verdikleri emanla kaleyi teslim eden Merağa halkının bir bölümünün katledilmesi ve Moğolların oraya kendi adlarına bir askeri vali tayin etmeleri, bölge halkını iyice korkutup sindirmişti. Daha da ürkütücü olan, etraftaki Müslüman melik ve yöneticilerden hiç birisinin Moğollarla mücadele arzusunda olmadıkları ve din kardeşlerinin başlarına gelen felakete yardımcı olmak yerine kendi halklarına zulmü sürdürüp zevk ve eğlenceye dalmalarıydı.

Mahan'da kalışı esnasında Sultan, Şahik kalesi sahibi İzzeddin'in çok büyük iyiliğini gördü; İzzeddin kendisine hem ihtiyaçlarını temin ediyor, hem de Moğolların haberlerini ulaştırıyordu. Kış geçince İzzeddin, Moğolların İkamet yerini öğrenip Uçan şehriden kendisini yakalamak üzere hareket ettiklerini, Arran taraflarına giderse orada Türkmenlerin çok olması nedeniyle asker toplamakta zorluk çekmeyeceğini belirtmekteydi.

Önce Arran tarafına yönelen Sultan, veziri Şerfü'l-Mülk'ün kendisi için yeniden tamir ettirip, içinde oturduğu müstahkem Hizan kalesi önüne geldi. Şerafeddin'in daha önce yapmış olduğu düşmanlıklardan habersizmiş gibi davranarak kaleden aşağı inmesini sağladı ve kendisini bir süre gözaltında tutuktan sonra katletti.³⁴ Celâleddin'e karşı başkaldıran sadece veziri değildi; bölgede dengeler in aleyhine döndüğü için sultana karşı Tebriz'de Şemseddin Tuğraî de başkaldırmış, Tatarlara yaranmak için Harezmlileri katletmeye başlamıştı. Daha da ileri giderek yaptıklarına karşı çıkan iki evbaşı öldürmekte tereddüt etmemişti.³⁵ Diğer yandan Gence halkının Tatarlara yaranmak için şehirdeki yabancı ve gariplerin kellelerini onlara götürdükleri haberleri işitilmekteydi. Sultan ihanet haberlerini işince, kâtibi Nesevî'yi tekrar Erran bölgesine göndererek asker toplaması için gayret göstermesini istemişti; ancak beklenmedik gelişmeler birbiri ardınca sökün etmekteydi.

Gence şehrinde evbaşlar, yöneticileri Bündar adlı birinin emriyle Harezmlileri katl ediyorlar, bu konuda kendilerine yardımcı olmayan kimseleri sıkıştırıp eziyet ediyorlardı. Sultan kâtibi Nesevî ve hacibi Hanbirdî'yi çağırarak oraya yakın bir yerleşim birimi olan Şotur'a varmalarını, Bündar ve taraftarlarını yaptıkları işlerden vaz geçmeleri için uyarmalarını, aksi halde

33 Nesevî, *a.g.e.*, s. 358

34 Nesevî, *a.g.e.*, s. 358.

35 Nesevî, *a.g.e.*, s. 359.

başlarına felaket ve belaların yağacağını bildirmelerini istedi. Ne var ki görevlendirilen kimselerin kendilerini vazgeçirmek için yapmış oldukları çabalar hiçbir işe yaramadığı gibi onların şımarıklıklarını iyice artırdı. Daha sonraki günler Sultan bizzat buraya gelince bahçe duvarlarının arkasına saklanıp çadırına ok atmaya başladılar. Bunun üzerine Sultanın yakınlarından oluşturulan gözü kara bir birlik, bunların üzerine gönderildi; isyancıları dağıtarak şehre girmeyi başaran askerler, Celâleddin'in emriyle ileri gelen kimseleri toplayıp huzursuzluk çıkarınların isimlerini öğrenerek onlardan otuz kadarını yakalayıp oracıkta katlettiler. Sultan burada on yedi gün kalıp işleri düzene koyduktan sonra ayrıldı.³⁶

Sultan komutanları ve yakınlarıyla yapmış oldukları görüşmeler sonucunda, Moğol tehlikesine karşı Melik Eşref'den yardım istemeye karar verdi. Bu çağrının kabul görmeyeceğine inanmasına rağmen hem bazı emîrlerin ısrarı, hem başka bir çarenin olmaması onu böyle bir çözümü denemeye mecbur etmişti. Melik Eşref elçilerin kendisine yardım istemek üzere yöneldiğini duyunca, Mısır'a gitti ve orada kaldı (628/1231); Sultanın elçilerinin kendisiyle Mısırda görüşmesi mümkün olmadı. Başlangıçta yapılan yazışmalara olumlu cevap veren Eşref, bekleyin Mısır askerleriyle gelmek üzereyiz, demektedir. Sultan ise Beçni kalesi önünden Valeşgird'e vardı. Burada hem havanın sıcaklığı hem de sineklerin insan ve hayvanlara vermiş olduğu sıkıntı dayanılmaz hale gelmişti ki günlerce devam eden yağmurlar ortalığı çamur deryası haline getirdi. Sultan çamurun biraz çekilmesini beklerken, Eşref'e göndermiş olduğu elçilerin en yetkilisi olan Muhtasaddin'in mektubu ulaştı. Yetkili Eşref'in Mısır'dan ancak Celâleddin'in Moğollarla hesabını gördükten sonra döneceğini belirtti, onun yardımının gelmeyeceğini bildiriyordu.³⁷

Eşref'in yardımından umudunu kesen Sultan, bu defa da kâtibi Nesevî'yi Melik Muzaffer Şihabüddin Gazi b. el-Melik Adil Ebi Bekr b. Eyyüb'e göndererek, onun kendisi ve askerinin gelmesini, beraberinde çevresinde bulunan Amid ve Mardin emîrlerini de getirmesini istemişti.³⁸ Kâtibine, bu durumda Eşref'in yardımına ihtiyacımız kalmayacak, Muzaffer'e, bizim yardımımıza gelmesini, Moğollara karşı bizi desteklemesini, zaferin kazanılması durumunda Ahlât dahil istediği yerin kendisine verileceğini söylemesini tembihlemişti. Aslında o bu girişiminden de öncekinde olduğu gibi çok fazla ümitli değildi; ama bütün umutların kesilmesini beklemek ve sonra Isfahan taraflarına

36 Nesevî, *a.g.e.*, 369, 370; Abu'l-Ferec, *a.g.e.*, s. 1321.

37 Nesevî, *a.g.e.*, s. 371, 372.

38 İbn Vasil, Cemalüddin Muhammed, *Müferricü'l-Kürûb Fi Ahbâri Benî Eyyüb*, tahk. Muhammed Rebi', Kahire, tsz. IV, 321

gitmeyi düşünüyordu.³⁹ Melik Muzaffer, Sultanın yardım çağrısına olumlu cevap veremeyeceğini, verse de kardeşleriyle yönetimde ortak oldukları için ancak onların kabul etmesi durumunda bunu yapabileceğini, zaten kendi yardımının Sultanın askerlerinin çokluğu yanında ummanda bir körfez bile oluşturamayacağını belirtmekteydi. Amid ve Mardin sahiblerini de çağırmasına gelince, onların sözünü dinlemeyeceklerini bildirmekteydi.

Ahlât Yakınlarında Moğolların Görülmesi

Nesevî, Melik Muzaffer ile görüşmesini bitirip ayrılırken kendisine Melik tarafından iletilen pusulada, Moğolların Ahlât yakınlarında Bargiri (Muradiye)'de görüldükleri, Sultan Celâleddin'i araştırdıkları haber veriliyordu. Nesevî, Muzafferin yanından ayrılırken, sonuçta Sultanın ya kazanacağı veya kaybedeceği, eğer kazanırsa yardımsız bırakıldığı takdirde dünyaları verseler de memnun edilemeyeceği, kaybederse bu defa bölgedeki meliklerin Moğollarla komşuluğunun gündeme geleceğini belirtti. Muzaffer, dediklerinin hepsinin doğru olduğunu; ama kardeşlerinden ayrılıp onlara rağmen yardımcı olamayacağını bildirdi.⁴⁰ Ayrıca Sultanın halifeden de yardım isteyeceği kaynaklarda belirtmekle beraber,⁴¹ bu konudan bir daha bahsedilmemesi, daha başlangıçta bu ihtimalin devre dışı kaldığı intibahı vermektedir.

Bu sırada Cebel-i Cur (Bingöl)'de bulunan Sultan, Moğollardan kaçarak kendisine sığınan bir Moğol komutanın vasıtasıyla arandığını öğrenmiş, yine aynı komutanın tavsiyesiyle saldırı yerine pusu kurarak düşman birliklerini oraya çekmeye çalışıyordu. Moğolların nerede olduğunu öğrenip haber vermesi, önlerinden kaçarak pusuya çekmesi için dört bin kişilik bir keşif kolu oluşturup başına Otur Han'ı geçirmişti; Otur Han Moğollardan korkması yüzünden gerekli araştırmayı yapmamış, dönüşte Moğolların Malazgird'e kadar ilerleyip geri döndüklerini haber vermişti.⁴²

Son Durak

Otur Han'ın Moğolların Malazgirt'ten döndükleri haberi bazı emirler tarafından şüpheyle karışık bir şaşkınlıkla karşılanmıştı; ancak Sultan Moğolların kendisiyle Ahlât yakınlarında karşılaşmayı umduklarını oysa şimdi Şamlılarla ittifak yaptığını öğrendiklerinde bundan çekinip geri döndüklerini sanmaktaydı. O zaman yapılacak tek şey, onların daha büyük kuvvetlerle tekrar dönmelerinden önce, Diyarıbeke melikleriyle anlaşma yaparak kuvvetlerini

39 Nesevî, *a.g.e.*, s. 372.

40 Nesevî, *a.g.e.*, s. 374

41 İbn Esîr, *a.g.e.*, XII, 498.

42 Nesevî, *a.g.e.*, s. 375.

artırıp onlarla karşılaşmaktı. Her ne kadar Nesevî keşif kolu komutanının korkup yeterli araştırmayı yapmadığını söylese de, Moğolların çok farklı bir yol izleyip öncü birliğe görünmedikleri ve Celâleddin'i gafil avladıkları rivayeti⁴³ daha doğru görünmektedir.

Sultan Diyarıbeğr taraflarında Hani denilen yere varınca, emîrlerini ve beylerini toplayarak Melik Muzaffer'den gelen mektuba nasıl bir cevap verilmesi gerektiği konusunu görüştü. Elçi duruma yakından tanık olduğu için durumun ümitsizliğini onlara söyleyip bunlardan yardım beklemenin vakit kaybetmek olacağını, boş yere soğuk demîr dövmenin anlamsız olduğunu belirtti. Bunun üzerine ağırlıkların Diyarıbeğr'de bırakılarak, kadın ve çocukların İsfahan'a gönderilmesine karar verildi.

Ne var ki ertesi gün Diyarıbeğr sahibinin Şeker kamışı lakabıyla tanınan elçisi Alameddin Sancar gelerek efendisinin hizmet ve itaat arzusunu ilettili. Diyarıbeğr meliki Mes'ud, Sultanı Alaeddin Keykubâd'ın ülkesine karşı sefere teşvik ederek, bu ülkelerin çok kolay bir şekilde ele geçirilebileceğini, eğer buna karar verirse kendisinin bizzat dört bin askerle hizmetinde olacağını belirtiyor, Moğollara karşı zaferin ancak Alaeddin ve Kıpçakların desteğinin sağlanmasından sonra gerçekleşebileceğini ekliyordu. Mes'ud böyle kritik bir dönemde Konya Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubâd'ın kendisinden o yıl ele geçirmiş olduğu kalelerin hesabını görmek istiyordu. Sultan bu vaatler karşısında daha önce çocuk ve kadınları İsfahan'a gönderilmesi fikrinden vazgeçerek Diyarıbeğr'e hareket etti. Nesevî'nin değerlendirmesiyle, tıpkı yüzme bilmeyip denizde boğulmak üzere olan kimse gibiydi, kendisine uzatılan her eli tutmak istiyordu.⁴⁴

Sultan ve beraberinde olanlar Diyarıbeğr yakınlarında bulunan bir köprübaşına gelince, orada durup konakladılar. Gece kararınca bir Türkmen gelerek bir gün önce inmiş olduğu konakta farklı elbiseleri olan askerler gördüğünü haber vermiş; ancak bunun oralarda bulunmalarından rahatsız olan kimseler tarafından uydurulmuş bir aldatmaca olduğuna hükmedilmişti.

O gece Sultan çok içmişti; nefesi kesiliyor, başı dönüyordu. İçki âlemi tanyerinin ağarmasına kadar devam etmişti. Bu arada Tatarlar onları her yandan kuşatmışlardı. O gecenin tanıklarından Sultanın özel kâtibi dehşet anını şöyle anlatıyor: "Ben o gece yazı yazmak için uyumamış, şafak yaklaşınca kadar işime devam etmiş sonra uyumuştum. Hizmetçilerden birinin; "Kalk! Kıyamet koptu" demesiyle korkuyla fırlayıp kendimi dışarı attım. Ata binince

43 İbn Esîr, *a.g.e.*, XII, 499.

44 Nesevî, *a.g.e.*, s. 377.

çadırın Moğol birlikleri tarafından sarılmış olduğunu gördüm; Sultan sarhoş bir vaziyette uyumaktaydı. Birden Sultanın emirlerinden Orhan'ın bayraklar ellerinde, arkadaşlarıyla birlikte topluluğu yarıp çadırın yolunu açarak içeri girdiğini, Sultanın elinden tutarak dışarı çıkarıp ata bindirdiğini gördüm".⁴⁵

Sultan kendisini takip eden Moğol birliklerini görünce Emîr Orhan'ın kendisini terk etmesini istedi; ancak bu suretle düşman askerlerinin çoğunluğu izleyerek kendisinin kurtulacağını düşünüyordu. Orhan kendisiyle birlikte ayrılan 4.000 askerle Isfahan istikametine yönelirken, Sultan yanında kalan küçük grupla Diyarbekr'in dış surları önüne varıp içeri girmek için ilgililerden izin istediler. Harezmlilerin kendilerine bir hainlik yapmasından korkan kale görevlileri, onları içeri almak yerine kovalamayı uygun gördüler.⁴⁶ Celâleddin ve beraberindekiler kaleye girebilmekten ümitlerini kesince, Cezire bölgesinde bulunan müstahkem derbentlere vardılar; orada da geçmelerine izin verilmedi. Hatta İbn Esîr, Celâleddin'in ordusunun Nusaybin, Cizre, Erbil gibi şehir ve kasabalarda hem halk, hem melikler tarafından soyulup ellerinde ne varsa alındığını, bu işe Kürtlerin, bedevilerin hatta çiftçilerin bile katıldığını, söyler.⁴⁷ Çıkan kavgada Hemedan şahnesi öldürülünce, Otur Han geri dönmeyi teklif etti. O bugün en iyi yol tatarların takip ettiği yoldur, dedi.

Sultan buradan Meyyafarikîn istikametine doğru yöneldi ve buraya bağlı köylerden birine ulaşıldı. Oraya yönelmesinin sebebi Şihabeddin Gazi ve kendisi arasında mevcut dostluğa güvenip ümit bağlamasıydı. Otur Han korku ve yorgunluk sebebiyle köye varmadan kendisini terk etmişti. Sultan gece vakti girinceye kadar köy yakınlarında bir harman yerinde bekledi. Onları gölge gibi takip eden Tatarlar, harman yerini basınca, Sultana eşlik eden küçük grubun çoğunluğu henüz atlarına binmeye fırsat bulamadan oracıkta öldürüldüler. Burayı basan Tatarlar, daha önce Sultanın arkadaşlarından ellerine esir düşmüş bir arkadaşından onun harman yerinde olduğunu öğrenince işi sıkı tutup arkasından 15 atlı saldı. Atlılar var güçleriyle arkasından koşup Sultanı yakalamaya çalıştılar. İki atlı yetişir yetişmez onun tarafından öldürüldü. Bu olayı takip eden diğer askerler kendisini takip etmekten vazgeçtiler; onu yakalamaktan ümitlerini kesip geri döndüler.⁴⁸

Sultan onların takibinden kurtularak dağ yolundan yukarı tırmanmaya başladı. Yolun ilerisinde Kürtlerden bir grup yolu keserek geçenleri yakalayıp mallarını ve paralarını almaktaydılar. Sultanı da diğerleri gibi yakalayıp soy-

45 Nesevî, *a.g.e.*, s. 379; Abu'l-Ferec, *a.g.e.*, s. 1322.

46 Abu'l-Ferec, *a.g.e.*, s. 1321.

47 İbn Esîr, *a.g.e.*, XII, 499.

48 Abu'l-Ferec, *a.g.e.*, s. 1322.

dular, nesi varsa aldılar. Elinde avucunda olanı alıp kendisini öldürmeye karar verdikleri zaman, onların elebaşlarının kulağına eğilerek:

- Hele dur, acele etme. Ben sultanım, ya beni Melik Şihabeddin'e ulaştır, seni zengin etsin; veya beni ülkeme ulaştır, seni melik yapayım, dedi.⁴⁹

Soyguncuların reisi, memleketine ulaştırmak düşüncesiyle önce onu aşiretinin oturduğu yere götürdü. Onu elleri bağlı vaziyette hanımının yakınlarında bir yere bırakarak memleketine götürüp vadedilen mükâfatı almak üzere dağda bulunan atını getirmeye gitti. Aradan çok zaman geçmeden ayak takımından bir Kürt, elinde mızrağıyla kadına doğru yaklaşıp orada durmakta olan yabancı adamı gördü. Kadına:

- Bu Harezmlî de kim? Niçin onu öldürmüyorsunuz, dedi. Kadın:
- Bu mümkün değil, o kocamın himayesinde. Hem o bir sultan, deyince mızrağını kaldıran Kürt:
- Onun sultan olduğuna nasıl inanırsınız? Benim bundan daha iyi olan kardeşimi Ahlât'ta bunlar öldürdü. Sözlerini bitirir bitirmez ikincisine ihtiyaç duymayan bir mızrak darbesiyle kendisini yere sardı. Nice zorlu savaş ve çatışmalardan sağ salim kurtulan, Asya'nın uçsuz bucaksız nahiyelerinde bin bir türlü bele ve musibetleri atlatan Sultanın şaniyla hiç de mütenasip olmayan ölümü üzerine Nesevî: "Kader dileyince, böyle nâmağlup bir aslanın ölümü tilkilerin elinde gerçekleşti"⁵⁰ diyerek duygularını bize aktarıyordu.

Bir süre sonra Melik Muzaffer, Sultanın vefat ettiği bölgeye adamlar göndererek ondan geriye kalanlar arasında yer alan atını, eğerini, meşhur kılıcını, devamlı surette saçlarının arasında taşıdığı muskasını toplatıp getirtti. Ona ait olan eşyalar getirilince, Sultanın son anlarına kadar beraberinde olan Emîr-i ahur'u Talşeb, Otur Han ve yakınlarından diğer bir grup söz konusu eşyanın ona ait olduğuna tanıklık ettiler. Melik Muzaffer, öldürülen kişinin Sultan Celâleddin Mengübirî olduğunu anlayınca, onun kemiklerini getirip defnettirdi.

Diğer yandan Sultanın hayatını kaleme alan Muhammed Nesevî, Moğol kuşatması sebebiyle ayrılmış olduğu o meş'um geceden sonra Sultanın kendisiyle bir daha görüşemedi. Onun ölüm haberini aldıktan ancak birkaç ay sonra Meyyafarikîn'e ulaşarak, haberin doğruluğundan emin oldu.⁵¹

49 Nesevî, *a.g.e.*, s. 381

50 Nesevî, *a.g.e.*, s. 382.

51 Nesevî, *a.g.e.*, s. 381.

Celâleddin'in ölümü dolayısıyla onunla ilgili haberler kesilince, birçokları ölümüne inanamadılar. Onun daha önce olduğu gibi Hindistan'a veya başka bir yere gittiğini sanıyorlardı. İranlılardan ve Harezmlilerden bazı topluluklar, Şii grupların Mehdiyi bekledikleri gibi uzun zaman onun dönüşünü beklediler.⁵² O zulüm ve kan dökücülüğüne rağmen kararlı, cesur ve büyük düşünen, kahraman bir sultandı; İslam âlemi ve Moğollar arasında bir set idi. Onun yenilip sahneden çekilmesinden sonra bu set yıkıldı ve Azerbaycan, Irak-ı Acem, Rum, Cezire v.b. ülkeler baştanbaşa istila edilip yağmalandı, halk esir edilip kılıçtan geçirildi. Memlûk sultanı Kutuz'un Aynu Calut'ta onları ağır bir mağlubiyete uğratmasına kadar Moğol korkusu insanların gönlünden hiç çıkmadı.⁵³

Sonuç

Hârizmşahlar devletinin son hükümdarı Celâleddin Mengübirte, Moğol istilasıyla orduları iş göremez duruma düşürülüp ülkesi işgale uğrayan babası Hârizmşah Muhammed tarafından, mecburen veliaht ilan edildiği zaman devlet can çekişmekteydi. Yenilmez sanılan Moğollara karşı üst üste aldığı galibiyetler, kendisini halkın gözünde kahramanlaştırırken mağrur düşmanlarını şaşkına çevirmişti; ancak bu zaferlerin ardından askeri arasında baş gösteren tefrika, onu Cengiz karşısında yenilgiye mahkûm ederken üç yıl sürecek Hindistan serüvenini başlatmış oldu. 1224 yılında Kirman, Fars ve Irak üzerinden batı İran ve Azerbaycan ulaşan Celâleddin, bölgede yeniden siyasi birliği sağlamaya muvaffak oldu.

Onun başarısının ardında bölgede var olan siyasi parçalanmışlık, ekonomik problemler, askeri belirsizlik ve toplumsal güven bunalımı olmakla birlikte cesaret, cengâverlik ve kahramanlığının rolü küçümsenmemelidir. Bölgeyi tehdit etmekte olan Moğollara karşı elde ettiği başarılar, halkın gözünde yeniden onu kahramanlaştırırken beklenen kurtarıcı olarak selamlanmaya başladı. Başboşluktan yararlanarak Azerbaycan ve Anadolu'ya saldıran Gürcülerin üst üste yenilgiye uğratarak Tiflis'in alınması, Batınîlerin inlerinden çıkamayacak duruma getirilmesi, onun ününü iyice pekiştirdi.

Ne var ki onun bu parlak dönemi kısa sürdü; Ahlât'ın ele geçirilmesiyle yükselmekte olan talihi düşüşe geçmeye başladı ve ölümüne kadar bir daha belini doğrultamadı. Bu çöküşün altında askerlerinin Müslüman yerleşim alanlarını yağmalaması, Ahlât halkına reva gördüğü zulüm ve katliamlarla birlikte kendisine duyulan güvenin yerini korku ve endişeye bırakması yatmaktaydı.

52 İbn Vasıl, Müferric, IV, 323.

53 İbn Vasıl, Müferric, IV, 323, 324.

Celâleddin artık bölgesini düşman boyunduruğundan çıkararak kurtarıcı değil, bölgede işgal ve yağmalarda bulunan yeni bir istilacı olarak görülüyordu.

Celaleddin'e karşı oluşturulan bu yeni bakış, beraberinde ona karşı yeni ittifakların doğmasına yol açtı. Nitekim Eyyûbiler ve Anadolu Selçuklularının birleşmeleri, Yassı çimende Celâleddin'in yenilip etrafındaki kuvvetlerin dağılmasına yol açtı. Onun bu durumu İsmaililer tarafından Moğollara bildirilince, henüz dağılan askerlerini toplayamadan saldırıya uğrayıp canını zor kurtardı. Celâleddin'in bu tehlikeyi atlatamayacağını uman vezir, isyan bayrağını çekerek ülkenin yönetiminin kendisine bırakılması durumunda komşu devletlerin hâkimiyetini tanıyacağı konusunda yazışmalara işi vardırdı. Moğollara yaranmak isteyen bölgedeki yöneticiler, şehir ve kasabalarında rastladıkları Harezmîleri öldürmeye başladılar. Celâleddin ise bu durumda son bir çare olarak Melik Eşref ve Melik Muzaffer, Diyarbakır ve Mardin sahipleriyle birleşerek Moğollara karşı yeni bir cephe oluşturmak için diplomatik çabalarını devam ettirdi. Kendisi için başka bir çıkış yolunun kalmaması yanında teklif, bölgenin istilaya karşı durabilmesi bakımından oldukça elzem bir girişimdi; fakat ona duyulan güvenin tükenmesi ve bölge meliklerinin kısa vadeli hesapları, böyle zaruri bir ittifakın önemsenmemesine yol açtı.

Çok düzenli bir istihbarat teşkilatına sahip olan Moğollar, amansız düşmanları Celâleddin'in haberlerini adım adım izleyip, arkasından birlikler sevk ettiler. Bunun farkında olan Celâleddin, mukabil keşif ve istihbarat çalışmalarıyla karşı tedbirler almaya devam etti; ancak emîrlerinden birinin korku ve ihmali, sonun başlangıcı oldu. Diyarıbeğr yakınlarında her şeyden habersiz uyumakta olan Sultan, Moğol askerlerinin baskınına uğrayınca, önce Diyarıbeğr kalesine sonra uçlardaki derbentlere sığınmak istediysede talebi kabul görmedi. İstikametini Meyyafarikîne yönelten Sultan, Kendisini takip eden düşman askerlerinden kurtulurken, bir dağ yamacında gelip geçenleri soyan eşkıya grubu tarafından yakalandı. Ahlât kuşatmasında kardeşi öldürülen ayak takımından bir Kürd'ün mızrak darbesiyle son nefesini verirken Hârizmşahlar Devleti tarih sahnesinden silinmiş oldu.

Kaynakça

Abu'l-Ferec, Bar Hebraeus, *Tarih*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yay., Ankara, 1945.

Barthold, Vassiliev, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, 3. baskı, İstanbul, 1994.

Deguignes, *Tarih-i Umumi*, çev. Hüseyin Cahid, İstanbul, 1924.

Devâdârî, Ebîbekr b. Abdillâh b. Aybek, *Kenzü'd- Dürer ve'l-Cami'u'l-Ğurer*, Kahire, 1982.

İbn Bîbî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Evâmiru'l-Alâiyye fî Umûri'l-Alâiyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996.

İbn Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulvahid, *el-Kâmil fi' t-Târih*, Daru Sadr, Beyrut, tsz.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *el-İber ve Dîvânu'l-Mübteda ve'l-Haber*, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad, tsz.

İbn Tağriberdî, Cemaleddin Yusuf, *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire, 1982.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahk. Ali Necib, Beyrut, 1989.

İbn Vasil, Cemalüddin Muhammed, *Müferricü'l- Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, tahk. Muhammed Rebi', Kahire, tsz.

Mükrimin Halil Yinanç, "Celâleddin Hârizmşah", *İA*, İstanbul, 1993.

Nesevî, Muhammed, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Menkubirti*, yay. Hafız Ahmed Hamdi, Daru'l- Fikr, Mısır, 1953.

Vardan, Vardabet, "Türk Fütuhâtı Tarihi", *Tarih Semineri Dergisi*, çev. Hrand Andreyan, İstanbul, 1937.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *İber fî Haberi men Gaber*, tahk. Muhammed Zağlûl, Beyrut, tsz.